

De ontredderde en ontwortelde Europese cultuur had het kompas van het geloof nodig, daarvan was prof. dr. P. J. Bouman overtuigd. Verguisd door de vakspecialisten, maar als geestelijk leider gezaghebbend voor een breed lezerspubliek was hij de meest verkochte historicus in de twintigste eeuw.

■ Klaas van der Zwaag

Geestelijk leider in ontredderde cultuur

// **B**ouman was de Geert Mak van de twintigste eeuw”, zegt dr. Co Strootman (1939), die eind vorige maand promoveerde op deze markante cultuurhistoricus en socioloog. In zijn dissertatie “Wie stuit de rebelle van de massa? P. J. Bouman 1902-1977” geeft hij een overzicht van diens levenswerk en roeping.

Geestelijk leidinggeven in een massamenleving, dat wilde Bouman. In de crisistijd van de jaren dertig zag hij de opkomst van de massamens die vatbaar was voor de diverse ideologieën. Aanvankelijk vond Bouman inspiratie in een vorm van nationaalsocialisme – met name gevoed door de door hem bejubelde Duitse cultuur –, later herontdekte hij het christelijk-sociale gedachtegoed van de negentiende-eeuwse Reveilbeweging en herkende dat onder meer in de christelijk-historische lijn van Groen van Prinsterer, aldus Strootman. Hij citeerde nogal eens het bekende woord van Goethe dat „de zin der geschiedenis uiteindelijk ligt in de botsing tussen geloof en ongelooft.”

Vanwege zijn sterke roeping om geestelijk leider te zijn schreef hij naast zijn wetenschappelijke publicaties wat hij noemde „vrije” boeken voor een breed publiek. Hij brak door met zijn boek “Van Renaissance tot Wereldoorlog. Vier eeuwen Europese cultuurgeschiedenis” (1939), goed voor vele herdrukken en honderdduizenden exemplaren. Het boek is te lezen als één lange tirade tegen het rationalisme en een warm pleidooi voor het irrationalisme.

Strootman: „Bouman was erg gegrepen door het existentialistische denken, dat een reactie was op een wereld die onredelijk en vreemd was. Maar Bouman liet zich daarbij inspireren door de christelijke richting van het existentialisme, door denkers als Sören Kierkegaard en de Fransman Gabriel Marcel. Dat gaf hem antwoord op het tragische, paradoxale en absurde van het menselijk lot. In de lijn van de katholieke cultuurfilosoof Romano Guardini was hij ervan overtuigd dat de vrijheid door de mens niet op eigen kracht bereikt kon worden.”

Het herstellen van het contact met God werd vanaf 1940 Boumans belangrijkste thema, aldus Strootman. „Zijn boeken gingen over de gevallen mens, die het geloof had verloren en het kruis vertrappt. Bouman wilde geestelijk richting geven door middel van een historische en soci-

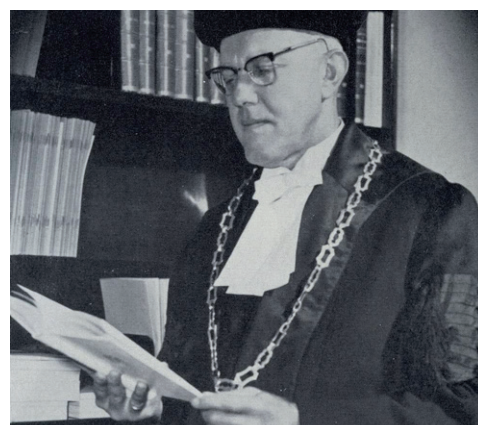
ologische analyse van het zijns inziens zieke West-Europa. De enige mogelijke redding was voor hem het elan van het geloof, zoals hij het noemde. Zijn werk concentreerde zich op drie thema’s: de verschillende verschijningsvormen van de secularisatie, de massa die een gevaar voor de cultuur kon opleveren en de elite die het volgens hem liet afweten.”

Tijdperk

Bouman bereikte met name het grote publiek met “Revolutie der eenzamen. Spiegel van een tijdperk” (1951). Daarin zette hij uiteen dat de mens die zich vanaf de renaissance van God losmaakte, gestraft werd met een wereldoorlog en vervolgens met een tweede wereldoorlog, en misschien zou er nog wel een volgen.

Strootman: „Als late bekeerling wilde hij ogenblikkelijk en excessief getuigen van zijn geloof. Hij zag zijn tijd als gekenmerkt door leed, verwarring en geestelijke ontreddering en koos daarom als centraal thema de vereenzaming van de moderne mens. Terwijl Bouman in zijn eerste boek “Van Renaissance tot Wereldoorlog” nog optimistisch iets verwachtte van bezinning en leiding, constateerde hij nu dat de leiders niet in staat waren om leiding te geven en de massa’s op te voeden. Zij waren ook eenzaam geworden, misschien wel de eenzaamsten. Bouman

P. J. Bouman is wel de Geert Mak van de twintigste eeuw genoemd

Bouman als rector magnificus in 1959-1960. beeld uitgeverij Van Gorcum

Dr. Co Strootman. beeld RD

riep op tot terugkeer en gehoorzaamheid aan de goddelijke geboden.”

Strootman typeert het boek “Revolutie der eenzamen” als een meeslepende historische roman. „Zijn beeldend vermogen en filmische methode hadden iets van een nieuwe historische methode. Maar het was pretentieus, aanmatigend en onjuist, zo stelden de vakhistorici in koor. De vermenging –al dan niet literair– van geschiedenis met fantasie en droom was onwetenschappelijk.”

“Revolutie der eenzamen” was volgens Strootman echter niet een wetenschappelijk werk, maar koos het perspectief van het individu met zijn beleving in een dreigende wereld. „Het is een persoonlijk, existentieel verhaal. Bouman schreef in feite zijn eigen verhaal. Het boek tartte de wetenschappelijke mores. Het had volgens zijn vakcollega’s niet geschreven, laat staan gepubliceerd moeten worden. Bouman geldt daarom tot op de dag van vandaag als niet onomstreden.”

Depressies

Bouman was een gecompliceerde persoonlijkheid, zo blijkt uit het boek van Strootman. Hij leed vaak aan depressieve buien, veroorzaakt door het gebrek aan tijd voor zijn schrijf- en studieplannen en het gevoel dat hij tekortschoot in zijn levenstaak. Zijn leeswoede was enorm, wat ook bleek in de belezenheid die uit zijn boeken sprak. Tot op hoge leeftijd schreef hij overzichtswerken over een breed scala aan onderwerpen.

Maar hij deed dat op een „vrije” manier. „Het schrijven van zijn vrije historische en cultuursociologische boeken was voor hem levensnoodzakelijk. Het was een heilig moeten, waarbij hij een enorme discipline aan de dag legde. Het niet-schrijven maakte hem depressief.”

Strootman: „Hij is weleens de Geert Mak

van de twintigste eeuw genoemd. Ik noem Geert Mak de Bouman van de eenentwintigste eeuw. Bouman koos voor korte, beeldrijke en filmische beschrijvingen van het menselijk aspect van de geschiedenis. Deze methode werd echter door de wetenschappers niet geaccepteerd. Bekende historici als P. J. Geyl en E. H. Kossmann namen het hem kwalijk dat hij steeds met religie en geloof op de proppen kwam.”

Was er misschien niet sprake van jaloezie bij zijn vakgenoten omdat hij zo’n succes had bij het grote publiek?

„Ongetwijfeld. Dat kwam ook door zijn alom vermaarde en drukbezochte colleges. Bouman was een begenadigd docent. Menigmaal ventileerde hij in het openbaar zijn wantrouwen tegen de weten-

Existentieel geschreven bestsellers tartten vaklui

schap en binnenskamers zijn ergernis over alle vakspecialismen. Bouman manifesteerde zich als een anti-intellectuele publieke intellectueel. Hij was een bekend figuur, ook met goede contacten met het koningshuis. Dat succes werd door Bouman overigens niet gezocht. Hij zocht in zijn persoonlijk leven naar geestelijk houvast voor zichzelf én voor de beschaving en wilde dat ook met anderen delen. Hij beschreef de geschiedenis zo beeldend dat mensen zich daarin zouden herkennen.”

Wat is de relevantie van Bouman voor nu?

„Ik denk vooral aan zijn verhalende vorm van geschiedschrijving, die nu onder meer door Annejet van der Zijl en Geert Mak in praktijk wordt gebracht. Mensen herkennen in Bouman het bevrijdende antwoord van het christelijk geloof op de crisis in de Europese cultuur. Bouman was geen conservatief in de zin van behoudzuchtig, maar appelleerde wel aan de waarden van de verdwenen cultuur, van oude gemeenschapsvormen van geloof en traditie. Het ging Bouman om het leven van de mens in de geschiedenis en het vinden van geestelijk houvast in het leven. Dat zijn noties die ook voor onze tijd relevant zijn.”

Wie stuit de rebellie
van de massa?
P.J. BOUMAN 1902-1977

LITERATUUR

Wie stuit de rebellie van de massa? P. J. Bouman 1902-1977",
dr. Co Strootman; uitg Van Gorcum; 487 blz.; € 39,90

Geschilderd portret van P. J. Bouman, op 25 november 1967 aangeboden ter gelegenheid van zijn vertrek uit Groningen. beeld uitgeverij Van Gorcum

Pieter Jan Bouman

Pieter Jan Bouman werd op 19 september 1902 in het Indonesische Batavia geboren. Hij verhuisde met zijn ouders in 1916 naar Nederland. Hij kwam in een volkomen onbekend land en in een ontreedderd Europa midden in de Eerste Wereldoorlog. Bouman had een christelijke, bevindelijke moeder die hij nooit vergat. Hij bekeerde zich na een antichristelijke periode tijdens de Tweede Wereldoorlog tot het christelijk geloof. Bouman was van 1946 tot 1967 hoogleraar sociologie in Groningen. Hij brak door met zijn succesvolle boek "Van Renaissance tot Wereldoorlog. Vier eeuwen Europese cul-

tuurgeschiedenis" (1939). Daarna volgden "Revolutie der eenzamen. Spiegel van een tijdperk" (1951) (34 drukken en vertaald in 8 talen) en "Vijfstromenland. Balans der werelddelen" (1958) (17 drukken). Zijn "Cultuurgeschiedenis van de twintigste eeuw" (1958) verscheen in een oplage van 100.000 stuks. Later volgden werken als "In de ban der geschiedenis" (1961) –waarin hij een pleidooi voerde voor een menselijke geschiedbeschuwing–, "Een handvol mensen. Uit de tijd der beide oorlogen" (1969) en "Van tijd tot tijd. Europese cultuur in jaren van overgang" (1973). Bouman stierf op 10 maart 1977 op 74-jarige leeftijd in Epe.